

O niedopuszczeniu klętego do prawa.

68. Iż się posłowie skarżą, że klęci nie bywają do sądu przypuszczeni i tym od swojej sprawiedliwości odpadają, iż o tym statutów iasných niemasz, ieśliby w tej mierze abusus iakie były, naidujemy, aby były na stronę odłożone.

O głównikach.

69. **Item** iako się przed Nami posłowie skarżyli, iż instygator Nasz ludzi wiele niewinnych szlachciców spożywał **ad sessionem turris**, a stąd utratę wielką podeimują, a tak My, przychylając się do statutu Jagiełłowego¹⁰, który ma to w sobie, **de nemine vindictam capiemus**, pozwy takie wszystkie do powiatów na sąd nowo teraz namówiony, odsyłamy. A tam iuż starosta abo kto od starosty **nomine instigatoris**, na te pozwane instygować będzie powinien.

O szkołach.

70. **Item** o szkołę krakowską, poznańską i połtowską¹¹, iako posłowie proszą, aby reformowane były, aczkolwiek to należy na urząd ich miłości księżej biskupów, którym tego prawo pospolite i przodkowie nasi zwierzili, iako fondatorowie a nadawcy tych to szkół, wszakże My w tej mierze księżą biskupy i rektory napomniemy i z zwierzchności Naszej tego dojrzymy, aby szkoły te w dobrej sprawie były.

A tak na świadectwo tego, pieczęć Naszą przecisnąćśmy kazali. Dan w Piotrkowie na sejmie walnym 20 die Martii anno Domini 1563, Regni Nostri 34. Na własne Króla Jego Miłości rozkazanie.

II. ORDINATIO ET CONSTITUTIO NOVORUM IUDICIORUM IN CONVENTU GENERALI PETRICOVIENSI ANNO 1563 FACTA ET LAUDATA [15 MARCA 1563 R.]

Zygmunt August, z łaski Bożej Krol Polski, Wielkie Książę Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Żmudzkie etc. pan i dziedzic. Oznaimuiemy wobec wszystkim i każdemu, zwłaszcza iako co komu na tym należy, gdyż tak wiele jest akcyi zastarzałych, iż gdzieby obyczaj nie był należon ku odprawie ich, trudno a prawie niepodobno, aby się na tym sejmie skończyć mogły. Przeto aby każdy sprawiedliwość odnieść mógł, za radą ich mości panów i za przyzwoleniem posłów ziemskich, mocą uchwały sejmu tego **pro hac vice tantum** to postanowienie uczyniliśmy. Obyczaj sądów, który iest **authoritate conventus generalis moderni** uchwalon **pro vice una tantum** dla odprawienia akcyi starych, które przypadły, są albo wiszą mocą limitacyi przed Nas, bądź to na sejm albo **post curiam**, i które przypadły aż po święto Trzech Królów, z którego-kolwiek sposobu abo punktu i terminu prawa, **usque ad annum** 1563, przed Nas, abo na sejm.

2.ª Maią się tedy takie sądy na czasy niżej opisane **in singulis palatinatibus** począć. A iż naidują się pewne osoby, które mają akcyje w różnych ziemiach, ieśliby który taki miał rok **ex diversitate bonorum in diversis terris seu palatinatibus**, a stanąłby tam przed tym sądem, przed którym abo mu rychlejszy rok przypadnie, abo tam krócej sądy będą trwać, **propter paucitatem litigantium**, abo też **maioris importantiae** akcyje będzie mieć, tedy w innych woiewodztwach opowiedzieć się ma, iż odprawiwszy swą akcją główniejszą i potrzebniejszą w innym woiewodztwie, gdzie **praesentaliter** będzie, nie omieszka też stanąć i tamże z onego sądu, gdzie się pierwiej odprawił, ma przynieść **actum causae illius terrae aut palatinatus**.

3. A ieśliby się trafiło, iżby którzy z dygnitarzow abo prezydentów mieli kauzy w inszych woiewodztwach, które bez bytności ich nie mogłyby się odprawić, tedy ma opowiedzieć się onym wszystkim, którzy na sądzie siedzą. A odprawiwszy się tam, ma przynieść akt kauzy

^a Brak przy poprzednim ustępie nr 1.

¹⁰ Mowa tu o przywileju jedlneńskim. Por. wyżej przyp. 5.

¹¹ Jest to prośba o podniesienie poziomu i reformę Akademii Krakowskiej, poznańskiego Kolegium Lubrańskiego oraz szkoły w Pułtusku, prowadzonej przez profesorów Akademii Krakowskiej.

swej i miejsce swe zaś zasięść. Ieśliby też który wojewoda miał starostwo, z ktoregoby w inszym wojewodztwie był powinien miejsce swe zasięść, tedy iuż miejsce wojewodzkie będzie powinien zasięść, a podstarości ma iego miejsce zasięść starości. Gdyż tedy te sądy we wszystkich wojewodztwach w maiu się mają sprawować, folgując w tym potrzebie, która teraz nagle przypadła. A gdzieby który z tych dygnitarzow abo prezydentów **vera infirmitate detentus**, zasięść swego miejsca nie mógł, tedy dygnitarze i szlachta zasadzić mają iego miejsce godnym człowiekiem. Także się też rozumieć ma o kasztelanach i o inszych urzędnikach, których **locum tenentes** mają znowu przysiądz.

4. A tych dniow takowe sądy porządkiem w wojewodztwach mają być dzierżane. Pierwszego dnia maiu Województwo Poznańskie, tegoż dnia Województwo Ruskie, tym obyczaiem pan wojewoda z dygnitarzami **et cum deputatis** tychże ziem ma sądzić we Lwowie Ziemię Lwowską. Tamże we Lwowie 14 **mai** sądzić ma Ziemię Halicką. Wszakoz ieśliby obywatele Ziemi Halickiej tamże w Haliczu chcieli się dać pod rozsądek kasztelana z dygnitarzmi a z deputaty, do Lwowa nie ieżdżąc do wojewody, to na ich woli będzie. **Similiter eiusdem mensis maii 14 Praemisiae et in Chelm; 20 maii in Sanok, castellanus cum dignitariis et deputatis iudicabunt sine palatino.**

5. Tegoż dnia 20 **mai** Województwo Brzeskie, także też tegoż miesiąca maja Województwo Rawskie. A to **pro hac vice tantum**, na iednym miejscu sądzono ma być w Sochaczowie, iako w pojszrodku Województwa Rawskiego, z ziem abo z powiatów: Rawskiego, Sochaczewskiego, Gostyńskiego i Gąbińskiego, skąd do Sochaczowa mają się ziechać wszyscy dygnitarze i urzędnicy na ten dzień i mają na te sądy po dwu deputatów z każdego powiatu obrać. Tegoż miesiąca 20 **mai** Województwo Mazowieckie na trzech miejscach, w Warszawie Ziemię Czerską, Warszawską, Liwską, Kamieniecką z ich powiatami krom Ostrowskiego i Nurskiego, którym do Łomży bliżej, mają sądzić kasztelani Czerski, Warszawski, Liwski z innemi dygnitarzami, urzędniki i deputaty onych ziem. W Zakroczymiu także 20 **mai** Ziemię Wyszogrodzką, Zakroczymską, Ciechanowską z ich powiatami, także kasztelani Wyszogrodzki, Zakroczymski, Ciechanowski z innemi dygnitarzmi, urzędniki i deputaty mają sądzić.

6. W Łomży tegoż miesiąca 20 **mai**, Ziemię Wiską, Różańską, Makowską, Nurską, Ostrowską, Łomżeńską z ich powiaty mają sądzić wojewoda z kasztelanem wiskim, z dygnitarzami innymi i z urzędniki a deputaty. A dalsze powiaty i ziemie na tych trzech miejscach mają wrzód odprawować.

7. A to rozłożenie miejsc ustawiono dla szerokości Ziem Ruskich i Mazowieckich, iż wojewodowie sami osobami swemi we wszystkich ziemiach na tych sądach być nie mogą.

8. Ósmego dnia maiu, Województwo Sandomierskie; tegoż dnia Województwo Kaliskie. Powiat Gnieźnieński 30 **mai** w Gnieźnie nie tylko ziemskie, ale też akcyje **tam iudicii quam officii castrensis Posnaniensis** mają tam być sądzone z tych powiatów: Pyzdrowskiego, Gnieźnieńskiego, Chcińskiego i Nakielskiego. Tegoż miesiąca, to jest osmego dnia maiu, Województwo Płockie. Tegoż dnia Województwo Podolskie w Kamieńcu, przez wojewodę, dygnitarze i urzędniki a deputaty ma być sądzone. Tegoż dnia Województwo Bełskie. 19 **mai** Województwo Krakowskie. Tegoż dnia Województwo Lenczyckie, tegoż dnia Województwo Inowrocławskie. 24 **mai** Województwo Sieradzkie. Trzeciego dnia czerwca, Ziemia Dobrzyńska. Tegoż dnia Województwo Lubelskie, to jest 3 **junii**, na które kauzy **ad dies suprascriptos et designatos**, każdy wojewoda, dygnitarze i urzędnicy ziemscy onego województwa mają się ziachać do miasta tego, kędy wieca bywają, głównego wszyscy; k'temu też rycerstwo onego województwa. A gdy się tam społem ziadą, tedy panowie rycerstwo mają obrać cztery osoby między sobą godne, stateczne, i mają je przyłączyć ku panom dygnitarzom i urzędnikom ziemskim. Okrom Województwa Mazowieckiego i Rawskiego, w których wojewodztwach kiedy się rycerstwo ziedzie na te miejsca naznaczone, tedy z każdej ziemi tych ziem, które mają być sądzone, po dwu szlachciców godnych z pośrodku siebie mają wybrać i ku temu sądowi przysądzić. A gdy tam społem będą, tedy wszyscy począwszy od wojewody aż do ostatecznego, mają przysiądz, wedle rotę niżej opisaną:

9. Ja N. Przysięgam Panu Bogu, że w tym sądzie nowym, nowo **pro una vice tantum** postanowionym, do ktoregom obran a powołan, sądzić będę sprawiedliwie podle Prawa Koronnego Polskiego, a w Mazowszu podle Prawa Mazowieckiego, a naiwyższego dowcipu

mego sąd sprawiedliwy czynić a krzywdę tępić. A od tego nie dam się uwieść przez żadną przyjaźń, ani boiaźń, ani żadne powinowactwo, ani przez dobre zachowanie, ani też przez żadną nieprzyjaźń albo waśń, ani przez żadne dary, którebych za to wziął, albo jeszcze kiedy wziąć miał, albo się ich kiedy spodziewał, ani też będą rzeczy a kontrowersyi czyich między stronami ku temu sądowi należących z nikim przeglądał ani praktykował, ani radził żadnemu, iedno na tym sądzie sąd sprawiedliwy czynić, a radę sądową i namowy w tajemności zachowam, nikomu iej nie przenosząc. Tego mi Pan Bog pomoc racz.

10. Które obieranie osob takich, nie na wolej ani na mocy tych którzyby sprawiedliwości, ani tego obierania deputatów nie chcieli, ma zostać; ale na wolej a na mocy onych, którzy sprawiedliwości potrzebują i którzy iuż zupełną moc będą mieć, one cztery osoby obrać, a do dignitarzow i urzędników przydać, **non obstante contradictione partis adversae**.

11. A jeśliżebym który z dignitarzow albo urzędników przysiądz nie chciał, tedy ma urząd puścić, a potem My damy go, komu będziemy chcieli; **nihilominus** na miejsce iego tamże **iudicium illud cum tota nobilitate** inszego mają zasadzić, który też iuratus ma być. A iż takie wojewodztwa są niektóre, że **includuntur etiam terrae in unum palatinatum**, które ziemie mają swoje osobliwe dignitarze i urzędniki, nie iest tedy potrzeba, aby ze wszystkiego wojewodztwa po ziemiach wszyscy ięździć mieli. Dosyć na tym, że wojewoda do onej ziemie urzędników przyjdzie, kędy będzie sądy odprawował, tylko deputaty przysądzić onejże ziemie; **exceptis terris in palatinatibus Russiae, Masoviae**. A wszakoż Ziemia Wieluńska pro hac vice, do Sieradza ziachać się ma. A gdy iuż takowy sąd zasiędzie, tedy będą sądzić wszystkie kauzy onego wojewodztwa, którekolwiek przypadły na rozsądek sejmowy, albo Nasz, aż do czasu wyżej mianowanego **Trium Regum proxime preateritorum, anno MDLXIII [6 I 1563] currentis**, które iedno tu na ten czas na sejm, albo przed Nami rok mają. Choćby też były pierwej praktykowane na wiecach albo przed assessory, tylko iż nie są przez Nas rozsądzone, tak to przypadłe od Sądów Ziemskich, Grodzkich i Urzędów Starościach albo Podkomorskich, alias wszystkie, okrom tych które niżej Nam ku rozsądkowi są **specificie** excypowane.

12. A od takowych sądów nowo stanowionych, **pro hac vice tantum**, nie ma iuż być żadna apellacyja, iedno strony mają na tym przestać cokolwiek skazą **iudices**. A gdzieby byli różni w wotach swoich **prae-fati praesidentes**, tedy **maior pars votorum concordantium concludet**; bo i wojewodzine **votum eiusdem valoris** iako i drugich być ma, a żaden w swej kauzie z tych wszystkich prezydentów wotować nie ma, ale owszem od sądów wstać będzie powinien, **et sententia eorum transibit in rem iudicatam**. W których to takowych kauzach, bądź to a **iudiciis** albo **officiis**, tedy się strony już mają rozprawić, tam **de accessorio, quam de principali**; a iuż tam, co sąd skazę, cierpieć.

13. Similiter takie kauzy, któreby przychodziły od grodow albo urzędów albo kommissarzow, iako o rozdziały, o wybicia albo też o wykupna imienia, kędyby więc tego kauza potrzebowała, iżby była odesłana do Ziemstwa **pro interpretatione seu validitate iurium**. Tedy iuż nie odsyłając nigdziej, tam o to ma być rozsądzono **de principali negotio**.

14. Tamże też, ieśliby kto był pozwany o iaką krzywdę, to iest o zalanie stawem, o wyrąbanie lasu albo o cokolwiek innego, a ieśliby ona **causa** nie mogła być pierwej rozstrzygniona nieźliby między sąsiady było rozgraniczenie, tedy **omisso iuris strepitu**, coby miał odesłać sąd czynić o granice w Ziemstwie, tedy **simpliciter** ma odesłać do podkomorzego na pole, a potem i rozgraniczenia poidzie **causa per gradus iuris** wedle prawa. A ieśliby w tym miesiącu roki przypadły Ziemskie albo Grodzkie, a sądy takowe uradzone na sejmie nie skończyłyby się, aboby im miało co przekazać, tedy roki Ziemskie i Grodzkie mają im ustąpić, a drugiego czasu swego zwyczajnego czekać. A to ustąpienie sądów nie ma iść ku szkodzie żadnej stronie, ani ubliżenia prawu czyiemu nieść. A korażkolwiek causa będzie osądzona na tym to sądzie, tedy iuż **sine ullo impedimento officium** ma temu exekucyją czynić **tanquam rei iudicatae, sine intermissione, iuxta remissionem et iuris formam**, iakoby też na sejmie właśnie była przez Nas osądzona. A ieśliby komu skazano przysięgę, aby się kauzy nie wytaczały z tego sądu a nie wracały się nazad do sejmu, **non diutius habebit dilationem praestandi iuramentum**, komu skazą przysięgę, iedno **intra tempus iudiciorum celebrandi**. A tam **post praestitum iuramentum**, już **iudicium decernet id quod iuris erit**. A iż akcyje bywają **mixtae, civiles**

cum criminalibus, tedy to takowy sąd **pro sua discretione** one rozdzielić ma: to iest **illud quod sapit criminalem actionem in hac parte, remittatur ad Nos, illud autem quod manebit civile, indicum decernet civiliter; ut puta de homicidiis, vulneribus, etiamsi utrumque et criminale et civile, in una citatione comprehensum fuerit.**

15. Przysędy, ktoreby miał brać sędzia i podsędek **et poenas**, ktoreby z onego sądu przypadły, tedy z onemi osobami, które są od panów rycerstwa obrane, mają się dzielić; wszakże pisarz przy swoim dawnym salarium ma zostać. A iż w Woiewodztwie Mazowieckim przysędow nie masz, tedy naprzód niż kauzę praktykować poczną naprzód actor i citatus mają po dwu groszu położyć, które cztery grosze **iudicio praesidentibus cedent.**

16. Także też i kauzy te, które były za kocmi, podług uchwały krakowskiej sejmowej¹ na wyrok Nasz przypadłe, nie mają być praktykowane, aż pierwej pisarz koce, które były **ad depositum ipsius fidele** dane, przed sądem położy; a tam ieśli causa będzie approbowana, tedy koc **iudicio praesidenti iuxta priorem ordinationem aequaliter cedit.** A ieśli będzie retraktowana, tedy stronie zasię ma być integre wrocon.

17. A iż takowy to obyczaj sądów na ten czas tylko **pro una vice tantum** iest ustawion, tedy tego była przyczyna: aby przez wielkość, nakoniec i zastarzałość akcyi, w swej sprawiedliwości ludzie nie byli obciążeni, **sed ut reddatur unicuique quod suum est.** Wszakże takowe sądy, gdyż iedno raz być mają, nie mają nic szkodzić na potym prawom i wolnościom pospolitym koronnym, ani żadna **sequela** nie ma z tego urósć. Wszem^b sądy przedsię wszystkie w Koronie Polskiej zwyczajne, w ziemiach, w grodziech, urządziech, na wiecach, a tak na sejmie swym progressem opisanym i zwyczajnym iść mają **temporibus suis, sine intermissione.** Także też My wedle powinowactwa swego i prawa pospolitego te akcyje, które należą Nam sądzić i które ieszcze przypadać będą, sądzić mamy.

18. Gdzieby się też trafiło, żeby sędzia, podsędek abo pisarz umarł, k'temu iżby elekcya nań abo też konfirmacyja nie doszła, tedy **non obstante eo vel eis**, przedsię skrzynki woiewoda **vel in defectu eius castellani cum illo iudicio**, może otworzyć do ksiąg i sąd sprawować wyżej opisany. A na miejsce umarłego, inszego deputować, **qui iuramento obstrictus esse debet.**

19. Nie iest też tego potrzeba, aby kto po śmierci sędziego, **causae suae** stronę **ad prosequendam actorem vel reum mortuum**, iuż przypoznać successorem będzie powinien. Gdzieby, które akcyje zostały a nie były na tym sądzie nowo postanowionym dosądzone, tedy **in eodem vigore absque quavis adcitatione et concitatione**, przypaść mają na przyszły walny sejm, na którym strony rok mieć będą, talem **qualem interim habere debuerunt, nullius earum iure laeso.**

20. Takowy tedy sąd ma być od wszystkich w uczciwości. Sądzić mają za szrankami, a bez stron mają wotować, przez iednego między sobą z pisma dekrety namówione ferować. A żaden nie ma wchodzić w szranki, iedno oni, których zawołają z rejestru z swemi tylko prokuratorami, pod winą dziesięci grzywien. A ktoby się tego ważył, abo u sądu wołał, tedy wnet przez woźnego ma być przytknion **pro poena ex mandato iudicii tanquam iudicata**, aby **sub poena** 14 marcarum zapłacił, a iudicio non recedendo. A ieśliby tego nie uczynił, tedy iuż **remittatur ad officium pro executione facienda, iuxta iuris formam.**

21. A ieśliby też kto przyjechał do onego miasta, kędy sądy będą sprawowane, zbrojnie abo w pancerzach abo z rusznicami, **alias manu armata**, tedy **quingenta marcarum** przepadnie winę **iudicio et subiacere debet statuto Varsaviensi²; etiamsi poenam succumbet de non portandis armis.**

22. A ieśliby też kto (czego Panie Boże uchowaj) kogo w drodze na te sądy iadącego, dwie niedzieli przed sądem, abo z sądów iadąc do domu nazad, też w dwie niedzieli, zabił, abo też **infra iudicia celebranda**, abo żeby też kto takowy sąd **manu armata** rozbił a zgwałcił, tedy

^b Zapewne: w czym.

¹ Por. sejm walny krakowski 1543 r., Vol. Const., t. I, vol. 2, s. 249, 260.

² Por. wyżej, konstytucje sejmu warszawskiego 1557 r., p. 8: „...a żaden ważyć się tego nie ma, aby z nabitą [rusznicą] w mieście chodzić miał, pod winą czternaście grzywien”.

takowy przez starostę ma być in recenti pojman i na gardle karan. A ieśliby zjechał bojąc się śmierci, **debet banniri et proscribi de Regno, dominiis que sibi subiectis, ad instigationem illius iudicii vel partis laesae**, wedle statutu anni 1507³.

23. A ieśliby ranił, tedy ma być pojman i do wieże na dno wsadzon; ćwierć lata wysiedziawszy, ma stronie dać za ranę sto grzywien. Co starostowie mają exekwować **sub poena centum marcarum parti laesae succumbentium**.

24. Przy takowym sądzie, aby poważniej i porządniej szło, starosta abo podstarości onego miejsca ma tego doglądać i rząd czynić przy sądzie, **sub poena centum marcarum**, i gospodami każdego wedle stanu jego opatrzyć.

25. A gdyż się tu te sądy opisały iako mogło być na ten czas, potrzeba też tego, aby te akcje, które maią być do Nas przyięte ku rozsądkowi, były specyfikowane.

26. A tak te sądy, które na tym sądzie nowo ustanowione, miejsca nie maią, iedno przed Nami:

27. **Imprimis: Causae Personam Nostram tangentes. Item causae mere criminales bonam famam et existimationem tangentes et invasionis domesticae**, abo komu idzie o gardło, o potwarz abo też o fałsz.

28. **Item causae**, które idą **ex officio contra officiales intentatae, et hoc si excesserint metas officii sui, aut alicui gravamen ex officio intulerint, ad Nos pertinebunt. Non autem intelligi debet, cum pars gravata ad prosequendam motionem aut aliquod iuvamen causae suae, vel ad alios gradus iuris, iudicium aut officium citaverit; huiusmodi enim causae ad illud iudicium pertinebunt.**

29. **Item causae Nostrae pro fundo vel iniuriis fundi cum nobilibus; nam eas Nos in conventionem generali et non post curiam, vel alibi extra conventionem iudicabimus.**

30. **Item causae fisci, contra eos qui sunt negligentes in solvendis proventibus ordinariis ad mensam Nostram pertinentibus, etiam extra fines Regni iudicabimus.**

31. **Item**, gdziebyśmy też wykupowali właśnie **pro persona sua, bona Nostra Regalia**. Także też o wykupno Królestwa od kommissarzow **inter partes**, tedy się też to za Nami ciągnąć ma **intra fines Regni**.

32. Gdyby też Nam kto co darował abo zapisał, tedy nie innym prawem przed sądem swym in conventionem generali tantum tego dochodzić mamy, iedno **iure donatorio Nobis inscripto et donato**. Oprócz też tych kauz, ktoreśmy tu na swój rozsądek zostawili, które iuż na karcie opowiedziane i odwołane i do kancelaryi podane są.

33. **Exceptis his causis per Nos iudicandis, omnes aliae causae a iudiciis, ut supra, ad conventionem generalem et ad Maiestatem Nostram devolutae, in ipso iudicio iudicantur, sine delectu et intermissione.**

34. **Et habent, habebuntque partes terminum coram eodem iudicio protunc laudato, pro illis temporibus et locis quibus constitutae sunt, tam actoreae quam citatae, quarumlibet personarum status et sexus utriusque talem, qualem seu terminos tales, quales hic in moderna conventionem, aut coram Maiestate Nostra post curiam tendentes habere debuerunt. luribus partium illaesis, immo in toto conservatis, alias iuxta eorum appellationes, citationes, adcitationes, remissiones, controversias, deliberationes totumque processum causae et acta.**

Harum testimonio litterarum, quibus sigillum Nostrum praesentibus est appressum. Datum Petricoviae in conventionem generali, feria secunda post Dominicam Oculi proxima [15 III 1563] anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio. Relatio Magnifici Joannis Ocieski de Ocieszyno, Regni Poloniae cancellarii, et Cracoviensis generali capitanei etc.

³ Vol. Const. t. I vol. I, s. 192: De poena eorum, qui manu armata ad iudicia et conventus generales et particulares veniunt.